

Klír, Tomáš

Plužina

In: Klír, Tomáš. *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Klápště, Jan (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2008, pp. 153-156

ISBN 9788073082512

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127504>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

27. PLUŽINA

(srv. kap. 31; obr. 40; 59–62)

27.1. Úvod

Plocha tvořící kdysi zemědělské zázemí zaniklého Kří je dnes začleněna do katastrálních území Sadské a Hradištka. Na základě rozboru novověkých plánů, přírodních podmínek a částečně i poznatků získaných studiem sesterských Lhot lze uvažovat jak o přibližném rozsahu původní plužiny, tak o její základní koncepci. Konkrétní primární forma a její druhotný vývoj našemu poznání ale unikají.

27.2. Rozsah

Původní rozsah zemědělského areálu lze orientačně odhadnout na základě srovnání s ostatními Lhotami. Ty totiž vykazují nápadnou shodu. Vlastní intravilán je umístěn přibližně uprostřed plužiny, na jednotlivé dvory navazují záhumenicové parcely, jejichž svazek je po stranách doplněn dalšími tratěmi. Obvod plužiny se přimyká k nějaké přirozené hranici dané přírodními podmínkami – většinou vodním tokem a jeho nivou. Vzdálenost bočního okraje plužiny od vlastního sídliště je různá a pohybuje se většinou kolem 850m, vzdálenost podélné hranice mezi 850 a 1800m, nejčastěji kolem 1400m (z celkové charakteristiky se vymyká Přední Lhota). Průběh hranice plužin se u jednotlivých Lhot v detailu liší, přizpůsobuje se přírodním podmínkám a respektuje plužinu jiných sídel.

Tab. 27.01. Délková charakteristika a rozsah plužin Lhot.

		vzdálenost okrajů plužiny od vlastní vesnice (m)			
		Kostelní Lhota	Písková Lhota	Přední Lhota	Vrbová Lhota
boční	A	520–1040	1040	0	850
	B	850	850	0	850
podélné	A	1000	850–1400	2000	1000
	B	1400–1700	850–1400	2500	1400–1700
Rozsah (ha)		509	524	300	477

Pozn: Rozsah plužiny dle raabizačních operátů k roku 1778.

Pokud promítneme tyto mezní vzdálenosti okraje plužiny a sídliště na zaniklé Kří, zjistíme důležité a pravděpodobně také nenáhodné korelace s přírodními podmínkami, konkrétně:

- (i) s přechodnou zónou mezi zcela nejhoršími a průměrnými pozemky Sadské v 19. století. Tato zóna odpovídá i výraznému pedologickému předělu: arenosoly/hnědé půdy na navátých píscích x černozemě na deluviofluviálních sedimentech.
- (ii) s hranicí mezi Dolním a Horním Kerskem, a tedy i s geomorfologickým předělem dvou pleistocenních říčních teras (riss/mindel 2) (obr. 11; 60)
- (iii) s nivou dvou větších toků – s Velenským potokem na západě a Smradlákem na východě (obr. 9; 61–62)

a také s anomáliemi v plužině Hradištka a Sadské:

- (iv) s rozdílnou strukturou určitých částí plužiny Sadské v 19. století
- (v) s rozsahem plužiny Hradištka
- (vi) s rozhraním katastrů Semic, Velenky a Hradištka

Nápadná topografická souhra mluví o racionálním umístění vesnické lokace, která respektovala jádro plužiny Sadské. S původní intenzivně využívanou plužinou Sadské lze spojit především černozemě zakreslené na Mapě kultur království Českého jako dobré a průměrné pozemky (kategorie I-III) (ÚAGK). S lokací Kří naopak spojujeme arenosoly a hnědé země, které Mapa kultur eviduje jako nejhorší pozemky (kategorie IV). Ty nejsou vhodné pro intenzivní zemědělství a před vznikem Kří mohly být využívány spíše extenzivně.

O pravděpodobnosti těchto úvah svědčí také to, že skupina uvedených nejhorších pozemků je ze Sadské obtížně dostupná. Jednak tvoří vzdálený výběžek a pak jsou odděleny přirozenou hranicí drobné vodoteče a její nivy.

Opakuje se tak situace jako na opačné východní hranici plužiny Sadské, která končí v nivě Šembery, kde navazuje plužina Kostelní Lhoty s pozemky hodnocenými ve IV. třídě. Obvod primárně vyměřené plužiny Kří tak lze s velkou pravděpodobností určit. Její možný rozsah ukazuje ve více variantách *obr. 62*. Přijatelnost tohoto vymezení zvyšuje i rozbor novověké struktury přiléhajících částí plužiny Hradištko, a především Sadské.

Diskuse: Poměrně spolehlivé je vymezení východní a západní hranice plužiny, neboť těmto směry musíme předpokládat záhumenicové plužiny. Jižní a severní vymezení je mnohem méně jasné a možné jen s ohledem na přírodní podmínky a analogické řešení, s jakým se setkáváme u Lhot.

27.3. Struktura (*obr. 62*)

Část plužiny zaniklého Kří byla v novověku zatopena (*kap. 13.1*), část trvale zalesněna a zbytek se zařadil mezi extenzivně využívané zemědělské plochy Hradištko a Sadské. V lesním areálu Kerska dosud nebyly identifikovány žádné stopy orby ani povrchové reliktury indikující rozčlenění plužiny. Při rekonstrukci osnovy plužiny Kří jsme proto odkázáni jen na nepřímá svědectví – na (i) omezenou výpověď půdorysného řešení zaniklé vesnice a (ii) novověkou parcelaci přilehlých částí plužin Hradištko a Sadské.

27.3.1. Výpověď půdorysu zaniklého Kří

27.3.1.1. Primární forma

Hypotetická šíře dvorových parcel (ca 40m) naznačuje záhumenicové řešení části plužiny (*srv. kap. 26.3*). Plánovitě a primárně rozměření všech 40 dvorových parcel na šířku ca 40m by totiž mělo smysl především tehdy, pokud na dvorové parcely přiléhaly záhumenicové pásy dlouhých polí (ca 300m a více; *srv. Müller-Wille 1962, 298*). Konkrétní délku dlouhých záhumenicových parcel nedokážeme určit, neboť závisela na důslednosti realizace sídelního konceptu. Mohly být protaženy od dvorů až po okraje plužiny, nebo být zakončeny dříve (*souhrnně Born 1977, 182–195*). Prvým případem evokují novověké plány Pískové a Přední Lhoty, Stratova a Líšnice (*srv. kap. 5; 11*), se druhým se setkáváme méně často a lze jej ilustrovat např. novověkou Kostelní Lhotou (*kap. 5; 6*).

27.3.1.2. Sekundární forma

Během sídelního vývoje mohlo docházet ke slučování a dělení jednotlivých pásových parcel. Novověké

analogie ukazují, že záhumenicové parcely a jejich hranice zůstávaly zachovány i po opuštění příslušné usedlosti a byly majetkově přiřčeny k usedlosti jiné (Přední Lhota). Sekundárně vzniklé široké a dlouhé majetkové záhumenicové parcely se tak v principu liší od primárních, které zachycujeme např. u lánových vesnic. Primární široké a dlouhé záhumenicové parcely u lánových vesnic jsou děleny příčně, takže vytváří pás blokových užitkových parcel. U druhotně vzniklých širokých pásových parcel, jak je vidíme i u Přední Lhoty, zůstává zachováno podélné členění do podélných užitkových parcel.

27.3.2. Výpověď parcelace okolních sídel (*obr. 62*)

Sekundární plužina Kří odrážela poměry zanikajícího sídla. Po jeho definitivním zániku byly její jednotlivé části integrovány do okolních plužin, a tím vtaženy do nových a vzájemně odlišných sídelních procesů. Výpověď novodobé parcelace je tak velice omezená, přesto nemůže uniknout pozornosti.

Sadská

(*obr. 40; posuzováno podle indikační skicy stabilního katastru, 1842; NA, fSK*)

Plužina Sadské je na většině plochy jednotně koncipována a odpovídá silně fragmentarizované traťové plužině, ve které se dlouhé a široké parcely skládají do velkých bloků různých tvarů. Anomálii v osnově plužiny představují parcely, které vbíhají do Kerského lesa a které interpretujeme jako součást plužiny zaniklého Kří. Tyto plochy vykazují specifickou osnovu, která je vhodná pro intenzivní zemědělské formy (např. *Krenzlin 1952; táž 1955*). Tento stav stojí v protikladu k extenzivnímu způsobu zemědělského využití, který je pro tyto parcely doložen pro novověk – louky, pastviny a zarostlé lesokřovinaté plochy prostoupené malými trvale oranými plochami. Z formálního hlediska se jedná o silně fragmentarizované komplexy úzkých pásových parcel, které vytváří široké a dlouhé pásové parcely, popř. bloky. Původní méně fragmentarizovanou strukturu dokládá indikační skica stabilního katastru. Ta ukazuje formální návaznost majetkových parcel v různých blocích. Důležité je, že široké a dlouhé pásy (i) navazují na areál zaniklé vesnice Kří a (ii) nemají obdobu ve zbylé plužině Sadské, pro které jsou charakteristické malé silně fragmentarizované tratě.

Hradištko

(*posuzováno podle konceptu raabizační mapy a doprovodných operátů, 1778, SOBA, fVP, inv. č. 4529 /plán/; 19–21 /operáty/*)

Jádro hradištské plužiny přiléhá k vlastní vesnici a její okraje v různé míře zabíhají do Kerského lesa

a místy do něj i volně přechází jako louky a pastviny. Majetkové, užitkové a formální parcely spolu korelují; tvar mají pásový i blokový.

Za součást plužiny zaniklého Kří lze bez pochyb považovat izolovaný komplex parcel s pomístními názvy Za Chobotem, Na Formance a Za Houštím („U Zahausti“). Z formálního hlediska se jedná o skupinu malých pásových a blokových parcel různého využití – louky, pastviny a vzácně pole. Způsobu využití také odpovídá jejich tvar. V rámci pravidelné majetkové parcely jsou vyčleněny pásy nebo nepravidelné bloky užitkových parcel, které respektují a citlivě využívají danosti přírodních podmínek. Formálně je celý komplex heterogenní, z majetkového pohledu jeho jižní část tvoří dlouhý a široký pás pozemků náležející usedlosti č. 22 a 12.⁷⁵

Shrnutí

Osnova parcel, kterými plužina Sadské vbíhá do Kerského lesa se:

- (i) odlišuje od ostatních částí plužiny Sadské
- (ii) nemá opodstatnění v novověkém způsobu zemědělského využití
- (iii) formálně navazuje na rekonstruovaný půdorys zaniklého Kří

S velkou pravděpodobností se jedná o část původní plužiny zaniklého Kří, která byla později absorbována Sadskou.

Formální úzké a krátké pásové parcely na sebe ve výběžku navazují a vytváří široké a dlouhé pásové parcely. Z šířky a počtu rekonstruovaných dlouhých a širokých parcel přitom nelze hlubší závěry vyvozovat, neboť mohou být výsledkem slučování a transformace užších parcel v rámci sídelního vývoje. Široké a dlouhé parcely jsou na plánech 18.–19. století formálně a majetkově děleny, s ohledem na počet usedlostí, které na tyto plochy aspirovaly. To v případě Sadské vysvětluje vysoký stupeň fragmentarizace. Délka rekonstruovaných širokých a dlouhých pásových parcel se pohybuje mezi 1300 a 1900 m. To je důležitý argument pro úvahy o tom, že záhumenicové parcely zaniklého Kří sahaly až k samým okrajům plužiny. Tyto pásy nápadně končí tam, kde lze s ohledem na přírodní podmínky předpokládat hranici plužiny zaniklého Kří. V těch místech zároveň začínají pozemky lepší kvality a vlastní fragmentarizovaná traťová plužina Sadské.

⁷⁵ Tvar a průběh několika ostatních parcel pak deformuje významná, a dnes již zaniklá komunikace spojující do poč. 19. století Prahu a Nymburk (jedna z větví tzv. slezské cesty).

27.4. Přírodní podmínky plužiny zaniklého Kří (obr. 11; 60; srv. kap. 4; 12)

Plužina nezasahovala do vlastní labské nivy, ale celou svou plochou se rozkládala na pleistocenních říčních terasách, jejichž povrchu dnes dominují buď eolické nebo fluvialní písky, popř. šterkopísky (*Holásek red. 1993*). Přestože se nadmořská výška na většině plochy předpokládané plužiny pohybuje v absolutně malém rozmezí mezi 183–186 m.n.m., morfologie terénu je utvářena komplikovaně, neboť má eolicko-fluvialní charakter (srv. kap. 4). Územím neprotéká výraznější vodní tok, pouze drobné vodoteče. Okraj plužiny pravděpodobně respektoval nivu dnešního Velenkého potoka na západě a potoka Smradláku na východě.

Půdy na zalesněných plochách jsou do značné míry podzolovány (*Sidorinová red. 1993*). Nezalesněné plochy, které byly v novověku zemědělsky využívány, jsou dnes pokryty lehkými písčitymi půdami, buď různými formami arenosolů nebo hnědými zeměmi. Jejich vlastnosti již byly popsány. Dnes se jedná o půdy s nejnižším produkčním potenciálem.⁷⁶

Při pohledu na mapu geologických a půdních podmínek je nápadný rozdíl mezi jednotlivými částmi předpokládané plužiny. Severozápadní a severní část leží nejnižší a souvisí s nivním územím na kat. ú. Velenka. V raném novověku se zde rozkládal Kerský rybník (srv. kap. 12). Obdělání těchto ploch předpokládalo odvodnění. Naopak celá jižní část je položena výše, není závislá na kolísání vodní hladiny Labe ani jeho přítoků. Rozsah plužiny zaniklého Kří zde ale nemusel být výrazný, neboť byl ve středověku limitován nároky jiných vesnic (Velenka, Mračenice, Chrást, Třebestovice; kap. 10.7).

27.5. Závěr

Struktura plužiny zaniklého Kří odpovídala celkové koncepci sídelní formy. Na dvory ve východní řa-

⁷⁶ tyto půdy byly detailně popsány v okrajových částech plužin vesnic při obvodu Kerského lesa, a to ještě před zásahy a homogenizací hlubokou orbou a výrazným hnojením (*Spirhanzl 1933*, zvl. 12, 52, 90–91, okrsky 55, 58 a další). Povrchovou vrstvu tvoří slabě humosní hlinitý písek, jehož minerální výživnost je minimální a zvýšená pouze tam, kde došlo k nahromadění zbytků původní mokřadní vegetace. Od hloubky 10–50 cm začíná různě zrnitý písek. Tyto půdy jsou charakteristické prostornými póry, rychlým vysycháním a cirkulací vzduchu. Zcela opačnou charakteristiku mají místa, kde je zvrstvení pleistocenních usazenin komplikovanější, a kde ca 20 cm pod povrchem vystupuje jílovitá zemina a teprve pod ní písek. Tyto půdy pak mají minimální vzdušnost a pro vodu jsou málo propustné.

Zemědělský produkční potenciál lehkých písčitých půd je nízký a v kontrastním nepoměru s přilehlými plochami Polabí a Českokobrodska (*Müller red. 1993*, 37–38; *Spirhanzl 1932*). K extrémním produkčním výkyvům pak dochází především v důsledku sucha (*Spirhanzl 1932*, 13).

dě a na jejich nejbližší zázemí navazovaly protáhlé a dlouhé – pravděpodobně záhumenicové – parcely. Struktura klíčových částí plužiny novověké Sadské naznačuje jejich protažení do délky 1300–1900m. O podobě bočních komplexů nejsme nijak informováni a otázkou zůstává i struktura plužiny za dvory v západní řadě. Parcely v západní části plužiny totiž leží velice nízko, a pokud byly trvale zamokřeny, lze si představit variantní řešení analogické např. k novověké plužině Vrbové Lhoty. Struktura plužiny by pak nebyla symetrická.

Půdní poměry svědčí o nízkém produkčním potenciálu plužiny jako celku, který musel stát v kontrastním nepoměru vůči zemědělským plochám v nejbližším okolí, ať Sadské na východě či Českobrodsko na jihu.

Rozdílné přírodní podmínky dovolují úvahy o nestejných možnostech jednotlivých usedlostí.